

13.1.83

Torsdag med THORS

ÄR PLÅNBOKEN TOM så här efter helgen? Ganska naturligt egentligen att dess innehåll lätt utplånas. . . inser man när man tar del av vad prof. Thors förtäljer om ordet plånboks historia.

"Vad betyder ordet plånbok egentligen?"

Det allbekanta förenämlet har en beteckning som genomgått en överraskande utveckling under en relativt kort tid. En blick i Akademiens stora ordbok visar att **plånbok** tidigast — det är känt sedan början av 1600-talet — avsåg en anteckningsbok i litet format, som hade sådana blad, att skriften på dem lätt kunde utplånas. Bladen kunde t.ex. vara av ett slags pergament. Det finns i Akademiens ordbok ett belysande citat ur en översättning från 1639 av en text skriven av pedagogern Comenius. Så här lyder det (stavningen är moderniserad):

"Med pennan skrivom vi på rent papper . . . med mässingssticka i plånböcker, att man kan plåna det ut igen".

Från 1700-talet finns det uppgifter om plånböcker med elfenbensblad. Från början av 1800-talet finns de tidigaste uppgifterna om plånböcker i nutida mening, dvs. laderfodral med fack för förvaring av papper, särskilt sedlar. Ibland kunde innehållet vara förbluffande, från vår synpunkt. Det finns i den unge Z. Topelius dagböcker 1832 en notering: "Jag fick. . . en plånbok med elddon (dvs. vaxtändstickor) av Magister Runeberg".

Betydelseutvecklingen hos **plånbok** visar att också relativt nya ord kan undergå överraskande betydelseförskjutningar.

Samma frågande har lagt märke till några egendomliga adjektivformer. I något fall förefaller de vara rena felaktigheter, såsom "en gedigen ekonomiska utbildning" — det bör givetvis vara ekonomisk, men

slarv har framkallat den oriktiga formen. — Ett annat exempel är mer förbryllande och kräver en längre utredning: "första årets kvinnlig studerande". Här skulle en adjektivform kvinnliga framstå som ett fel. Jag kan tänka mig en liknande konstruktion med ordningstalet första: "ett första klassens engelskt fotbollslag". I bägge exemplen föregås alltså adjektivet av en kvalificerande bestämning i genitiv (årets, klassens). Denna genitivkonstruktion svarar mot ett sammansatt adjektiv (jämför förstklassig — till år har vi inget liknande ord). En slutsats kunde vara, att ett adjektiv som föregås av en kvalificerande genitiv har obestämd form. Men exemplen är sällsynta — kvalificerande genitivkonstruktioner är ovanliga i nutida svenska.

□

Vad är det för en skillnad i betydelse mellan orden **produktion** och **tillverkning**?

Det är fullt klart att de bägge orden står varandra nära i fråga om betydelse — de återges t.ex. ofta med samma ord vid översättning till engelska. **Tillverkning** betecknar dock det som framställs av människan (med eller utan maskiner), det är otänkbart att (t.ex.) tala om "tillverkning av spannmål". **Tillverkning** används också när man talar om olika slag av produkter, jämför "av inhemsk tillverkning", "av svensk tillverkning" osv. Det kan vidare observeras att nationalekonomer har en viss förkärlek för ordet **produktion**.

Carl-Eric Thors

Institutet för de inhemska språken

<http://www.sprakinstitutet.fi>